Bogusław Kreja †

Słowotwórstwo nazw żeńskich w języku górnołużyckim

Uwagi wstępne

W językach słowiańskich słowotwórczo rozbudowane nazwy żeńskie (*feminativa*) należą do kategorii słowotwórczych wyraźnie się wyodrębniających i o stosunkowo wysokim stopniu uporządkowania. Jednak dyskusyjny może być skład tej kategorii. Tradycyjnie należą do niej przede wszystkim żeńskie odpowiedniki męskich nazw wykonawców czynności i formacji atrybutywnych, czasami też feminativa habitatywne i nazwy samicze, por. tu określenie tej kategorii w popularnym ujęciu polskiego słowotwórstwa Renaty Grzegorczykowej: do kategorii nazw żeńskich należą „nazwy kobiet utworzone od nazw męskich, bądź niepodzielnych, bądź też podzielnych, należących do różnych kategorii, np. nazw działacza, nazw nosicieli cech, nazw mieszkańców i inne“[1], ale do niniejszego referatu włączę też nazwy żon i córek, a także nazwy samicze. W ten sposób w kategorii nazw żeńskich znajdą się te wszystkie nazwy rodzaju żeńskiego, które są składnikami słowotwórczych relacji męsko-żeńskich.

Wobec dotychczasowej tradycji jest to pewna, może zaskakująca, nowość, ale mam dla takiego rozwiązania odpowiednie uzasadnienie. Otóż jeżeli małżeństwo traktujemy jako swoistą jedność, integralną całość, która składa się z dwóch składników – męskiego i żeńskiego, to nie widzę powodu, by owego wyraźnie nacechowanego składnika żeńskiego nie potraktować jako podkategorii w ramach nadrzędnej kategorii nazw żeńskich. W podobny sposób można by podejść też do nazw córek, które w męsko-żeńskiej relacji ojciec – córka są jakby pewnym wariantem, pewną modyfikacją relacji mąż – żona. Za takim włączeniem do kategorii feminatywów nazw żon i córek przemawia też to, że i wykładniki tych ostatnich podkategorii dość często są wspólne z wykładnikami innych podkategorii feminatywnych.

Nazwy żeńskie w sensie prymarnym mają charakter modyfikacyjny, choć sekundarnie mogą być pojmowane też mutacyjnie. Mianowicie wtedy, gdy w ich podstawie słowotwórczej wystąpi jakiś rzeczownik nie będący nazwą osobową męską, ewent. czasownik, por. np. pol. *położnica* < *połóg*, łuż. *pěstowarka* ‘Kindergärtnerin’ < *pěstować* ‘pflegen’ (brak odpowiednika męskiego).

Tak ogólnie rozumiana kategoria nazw żeńskich jest wewnętrznie zróżnicowana i obejmuje kilka podkategorii:

1) podkategorię nazw żeńskich a) o charakterze agentywnym i b) o charakterze atrybutywnym,
2) podkategorię nazw habitatywnych,
3) podkategorię nazw rodzinnych typu a) uksoratywnego i typu b) filiatywnego, wreszcie
4) podkategorię nazw samiczych.

W swoim przeglądzie formacji feminatywnych języka górnołużyckiego i tworzących je formantów oprę się przede wszystkim na materiale z czterech słowników: przede

[1] Zob. tu R. Grzegorczykowa, Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe, wyd. 4 poprawione, Warszawa 1981.

wszystkim na słowniku Jakubasza z 1954 r., ale pomocniczo sięgam też do słownika Völkela z 1970 r. oraz do słownika Zemana z 1967 r., a także do słownika Trofimowicza z 1974 r. oraz do pracy M. Krječmarja z 1954 r.[2] Wykorzystuję też materiał historyczny, zapisany w Słowniku górnołużyckim Abrahama Frencla z końca XVII w.[3], a odpowiednio zinterpretowany i uporządkowany przez S. Stachowskiego[4].

Chyba żaden z wymienionych wyżej słowników współczesnych nie jest słownikiem idealnym. Choć pierwszy z tu wymienionych słowników (Jakubasza) dzieli od ostatniego (Trofimowicza) raptem 20 lat, to jednak różnice między nimi są – przynajmniej pod względem zawartego w nich materiału – dość duże. Czy może dlatego, że słownik Jakubasza (też Zemana) zawiera materiał historyczny i gwarowy, a może autor tworzył (pod wpływem sąsiednich języków słowiańskich) konstrukcje sztuczne, czy też (pod wpływem języka niemieckiego) kalki, w żywym języku nigdy nie poświadczone, trudno mnie o tym przesądzać. Trzeba jednak pamiętać, że jakość i wartość wyników niniejszej pracy jest jakoś zależna również od jakości materiału, na jakim jest ona oparta.

Katalog górnołużyckich formantów wykorzystywanych przez kategorię nazw żeńskich rozumianą szeroko, a więc łącznie z wyróżnionymi wyżej podkategoriami, jest bogaty. Większość formantów stanowią, rzecz jasna, te, które znamy też z innych języków słowiańskich, w tym również z języka polskiego, ale są i przyrostki wyraźnie charakterystyczne dla języka górnołużyckiego. Powtarzam, że wykorzystane w tej pracy źródła słownikowe pochodzą z ostatniego półwiecza i niekiedy dość mocno w zakresie, który jest przedmiotem badania, między sobą się różnią. Ale nie miałem możliwości weryfikowania aktualności i wiarygodności zebranego materiału.

Ogólna charakterystyka głównych typów feminatywnych języka górnołużyckiego

Systematyczny przegląd formantów feminatywnych języka górnołużyckiego pozwala na wyraźne rozdzielenie formantów o wysokiej produktywności od tych, których produktywność jest niska i bardzo niska, wreszcie pozwala też wyodrębnić te formanty, które tworzą formacje jednostkowe.

---

[2] Materiał czerpię z następujących słowników: F. JAKUBAŠ, Hornjoserbsko-němski słownik, Budyšin 1954 (J), H. ZEMAN, Słownik górnołużycko-polski, Warszawa 1967 (Z), P. VÖLKEL, Hornjoserbsko-němski słownik. Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče, Budyšin 1970 (V), K. K. TROFIMOWIČ, red. Fr. Michałk a P. Völkel, Hornjoserbsko-ruski słownik, Budyšin 1974 (T). Głównie korzystam z dwóch pierwszych słowników (J, Z). Gdy objaśnienie cytowanej formacji daję tylko po niemiecku, to źródłem tego objaśnienia jest J, czego osobno już nie sygnalizuję; gdy z kolei objaśnienie daję tylko lub dodatkowo po polsku, to źródłem tego objaśnienia jest Z, czego również osobno nie sygnalizuję. Dodatkowo sięgam po materiał do cennej pracy M. KRJEČMARJA, Tworjenje słowow w hornjoserbšćinje, Lětopis A 2 (1954), s. 21–93; o kategorii nazw żeńskich (*Rodowe dwojicy*) mowa na s. 40–43; materiał z tego źródła cytuję po skrócie Krj.

[3] Słownik górnołużycki Abrahama Frencla (1693–1696). Opracował S. STACHOWSKI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978. (= Monografie slawistyczne 40). Przy cytowaniu materiału z tego źródła poprzedzam go hasłem Frencel.

[4] S. STACHOWSKI, Słowotwórstwo rzeczowników w języku górnołużyckim XVII wieku, [w:] Přinoški k serbskemu rěčespytej. Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft. Red. H. Faßke und R. Lötzsch, Bautzen 1968, s. 180–192. Struktury feminatywne, zapisane w słowniku Frencla, są omówione na s. 183.

1. Chyba najbardziej produktywnym formantem feminatywnym jest w górnołużyckim przyrostek **-ka,** którego słowotwórcze pole derywacyjne jest bardzo rozległe. Por. tu takie normalne formacje feminatywne, jak

- od podstaw na ***-ar*** i ***-er***,

np. *husar* 'Gänsehirt' – ***husarka*** 'Gänsemädchen', *kolesar* 'Radfahrer' – ***kolesarka*** 'Radfahrerin', *korčmar* 'Gastwirt' – ***korčmarka*** 'Gastwirtin', *kubłar* 'Erzieher' – ***kubłarka*** 'Erzieherin', *kuzłar* 'Zauberer' – ***kuzłarka*** 'Zauberin', *kwětkar* 'Blumenfreund, Blumenverkäufer' – ***kwětkarka*** 'Blumenfreundin, Blumenverkäuferin', *łhar* 'Lügner' – ***łharka*** 'Lügnerin', *lapar* 'Hadersammler' – ***laparka*** 'Hadersammlerin', *lěkar* 'Arzt' – ***lěkarka*** 'Ärztin', *nowinar* 'Journalist' – ***nowinarka*** 'Journalistin', *pjekar* 'Bäcker' – ***pjekarka*** 'Bäckerin', *pływar* 'Schwimmer' – ***pływarka*** 'Schwimmerin';
(Frencel: u Frencla brak formy męskiej *dźěłar*, jest tylko forma męska *dźěłaćer* 'operarius; ein Arbeiter' – ***dźěłarka*** 'eine Arbeiterin', *husar* 'ein Gaensehirte' – ***husarka*** 'eine Gaensehirtin', *kruwar* 'Kuehhirte' – ***kruwarka*** 'eine Kuehhirtin'); *chošćer* 'Besenbinder' – ***chošćerka*** 'Besenbinderin', *kubler* 'Gutsbesitzer' – ***kublerka*** 'Gutsbesitzerin', *moler* 'Maler' – ***molerka*** 'Malerin', *mysler* 'Denker' – ***myslerka*** 'Denkerin', *nošer* 'Träger' – ***nošerka*** 'Trägerin', *pěsćer* 'Züchter' – ***pěsćerka*** 'Züchterin', *płaćer* 'Zahler' – ***płaćerka*** 'Zahlerin', *płodźer* 'Zeuger' – ***płodźerka*** 'Zeugerin';
(Frencel: *hornčer* 'figulus; ein Toepfer' – ***hornčerka*** 'eine Toepferin', *mišter* 'Meister' – ***mišterka*** 'Meisterin'); *hornčer* 'Töpfer' (ale w J i Z brak ***hornčerka***);

- wyjątkowo od podstaw na ***-or***,

np. *kejžor* 'Kaiser' – ***kejžorka*** '(regierende) Kaiserin';

- Regularne derywaty żeńskie na ***-ka*** tworzy się też od podstaw męskich na ***-ćel***, a więc np.

jednaćel 'Geschäftsführer, Sekretär' – ***jednaćelka*** 'Geschäftsführerin, Sekretärin', *myslićel* 'Denker' – ***myslićelka*** 'Denkerin', *njepokojićel* 'Ruhestörer'– ***njepokojićelka*** 'Ruhestörerin', *płodźićel* 'Erzeuger, Zeuger' – ***płodźićelka*** 'Erzeugerin, Zeugerin', rodźićel 'Zeuger' – ***rodźićelka*** 'Gebärerin', *hladaćel* 'Seher, Pfleger' – ***hladaćelka*** 'Seherin, Pflegerin'; (Frencel: *rodźićel* 'Vater, Gebaehrer, von dem man gebohren ist' – ***rodźićelka*** 'Gebaererin'); por. też *mandźel* 'Gemahl, Gatte' – ***mandźelka*** 'Gattin, Ehefrau', też *přećel* 'Freund; przyjaciel' – (J, Z, V, T) ***přećelka***, ale i (J, Z) ***přećelnica*** 'Freundin; przyjaciółka' (zob. też niżej pod ***-nica***).

- Też od podstaw na ***-ist***,

jak np. *komunist* 'Kommunist' – ***komunistka*** 'Kommunistin', *marksist* 'Marxist' – ***marksistka*** 'Marxistin', *organist* – ***organistka*** 'Organistin'.

- Liczne i zróżnicowane są derywaty na ***-ka*** od różnego rodzaju nazw habitatywnych i to zarówno apelatywnych, jak i proprialnych, np.:

delan 'Bewohner der Niederung; mieszkaniec nizin' – ***delanka*** 'Bewohnerin der Niederung; mieszkanka nizin', holan 'Heidebewohner; mieszkaniec lasu, boru' – ***holanka*** 'Heidebewohnerin; mieszkanka lasu, boru', *horjan* 'Bergbewohner; góral' – ***horjanka*** 'Bergbewohnerin; góralka', *hrodźan* 'Burgbewohner; mieszkaniec zamku' – ***hrodźanka*** 'Burgbewohnerin; mieszkanka zamku', *krajan* 'Landsmann' – ***krajanka*** 'Landsmännin', *křesćan* 'Christ' – ***křesćanka*** 'Christin', *měšćan* 'Städter, Bürger; mieszczanin' – ***měšćanka*** 'Städterin, Bürgerin; mieszczanka', *njebješćan* (Z) 'niebianin'– ***njebješćanka*** (tylko Krj.), *roboćan* 'Hofearbeiter; chłop pańszczyźniany' – ***roboćanka*** 'Hofearbeite-

rin; robotnica pańszczyźniana', *staćan* 'Staatsbürger; obywatel (państwa)' – ***stećanka*** 'Staatsbürgerin', *wjesnjan* 'Dörfler; wieśniak' – ***wjesnjanka*** 'Dörflerin'; por. też (wyraz niemotywowany) *pohan* 'Heide' – ***pohanka*** 'Heidin'; (Frencel: *holan* 'ein heidischer Mann oder Bauer, einer aus der Heide' – ***holanka*** 'ein heidisch Weib').

Poza tym jest liczna grupa nazw proprialnych, i to zarówno od nazw państw i regionów, jak i od nazw miast czy wiosek, np.
Italčan 'Italiener' – ***Italčanka*** 'Italienerin', *Łužičan* 'Bewohner der Lausitz' – ***Łužičanka*** 'Bewohnerin der Lausitz', *Łućan* 'Merzdorfer' (< *Łućo*) – ***Łućanka*** 'Merzdorferin'; też u Krj.: *Bukečan* – ***Bukečanka***, *Budyšan* – ***Budyšanka***, *Chróśćičan* – ***Chróśćičanka***, *Horjan* – ***Horjanka***, *Hórčan* – ***Hórčanka***, *Radworčan* – ***Radworčanka***, *Worklečan* – ***Worklečanka***, *Pomorjan* – ***Pomorjanka***, *Połobjan* – ***Połobjanka***, *Američan* – ***Američanka***, *Awstralčan* – ***Awstralčanka***, *Jendźelčan* – ***Jendźelčanka***.

Od niemotywowanych: *towarš* 'Genosse, Kamerad, Freund' – ***towarška*** 'Genossin, Kameradin, Freundin'. (Frencel: *towarš* 'ein Geselle, Gespan, Bursch, Gefaerte' – ***towarška*** 'eine Gesellin').

1.1. W tym miejscu trzeba wspomnieć, że z formacji (pośrednio odczasownikowych) typu ***kuzłarka*** (por. też *kuzłać* 'czarować') został wyabstrahowany złożony przyrostek ***-arka***, który utworzył pojedynczą (?) formację odczasownikową typu mutacyjnego, por. tu *pěstować* 'warten = pflegen' – *pěstowarka* 'Kindergärtnerin' (brak odpowiednika męskiego).

1.2. Przyrostek ***-ka*** ma też swój wariant alternacyjny (***-c*** > ***-ka***) derywujący od pewnej grupy rzeczowników męskich odimiesłowowych, por. tu np. *chowanc* 'Zögling' – ***chowanka*** (fem. tylko u Krj.; u J ***chowanka*** to formacja o charakterze lokatywnym 'Versteck, Schlupfwinkel; Zuflucht; kryjówka, schronienie'), *hladanc* 'Pflegling' – ***hladanka*** (J, V) 'weiblicher Pflegling; wychowanka', *kubłanc* – ***kubłanka*** (fem. tylko u Krj.; u J, Z, V: ***kubłanča*** 'Zögling weibl.; wychowanka'), *wótčinc* 'patriota; Patriot' – ***wótčinka*** 'Patriotin', *wuhnanc* 'der Verbannte, Ausgewiesene; wygnaniec, banita' – ***wuhnanka*** (tylko Krj.), *zapřisahanc* 'spiskowiec, sprzysiężony; Verschwörer' – ***zapřisahanka*** (tylko Krj.); też *kralowc* 'królewicz, następca tronu' – ***kralowka*** (tylko Z) 'księżniczka'.

1.3. Poza tym są jeszcze nieliczne formacje zbudowane przyrostkiem ***-ka***, rozszerzonym przez intermorf ***-ow-***. Taki rozszerzony przyrostek ***-owka*** tworzy – zupełnie wyjątkowo – feminativa apelatywne, poza tym, już trochę częściej, nazwy żeńskie od różnego rodzaju formacji habitatywnych z reguły niemotywowanych, por. tu z jednej strony formację *kupc* 'Käufer' – ***kupcowka*** 'Käuferin', poza tym *Němc* 'der Deutsche' – ***Němcowka*** 'die Deutsche', *Rus* 'Russe; Rosjanin' – ***Rusowka*** 'Russin; Rosjanka', *Serb* 'Sorbe; Łużyczanin' – ***Serbowka***, 'Sorbin; Łużyczanka', *Žid* 'Jude; Żyd' – ***Židowka*** 'Jüdin; Żydówka'.

1.4. Osobną uwagę trzeba zwrócić na specyficznie (ujemnie) nacechowaną funkcję „uksoratywną" przyrostka ***-ka***. Jest taka funkcja znana również w języku polskim (szczególnie w jego gwarach), zetknąłem się z nią też w (potocznym) języku czeskim i słowackim. Dobrze poświadczona jest też w historii języka polskiego (zob. SSNO[5]),

[5] Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. W. Taszyckiego, oprac. pod kierunkiem M. Malec, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965–1987.

choć o szczegółach funkcyjnych i dystrybucyjnych tego przyrostka feminatywnego w XV w. trudno coś powiedzieć. Dla języka górnołużyckiego (też dla dolnołużyckiego) poświadcza ją I. Šěrakowa[6], charakteryzując ją w sposób następujący: „We wobchadnej rěči jewi so město *-owa* resp. *-ina/-yna* často sufiks *-ka*. Přez njón nabywa swójbne mjeno stilistiski wotsćin familiarnosće, salopnosće, druhdy też wulgarnosće: hs. *Koban* – ***Kobanka**, Rachel* – ***Rachelka**, Budar* – ***Budarka**, Rebiš* – ***Rebiška,** Mjechel* – ***Mjechelka,** Sopa* – ***Sopka***."

2. Innym typem o sporej produktywności jest typ o formancie paradygmatycznym z towarzyszącą alternacją: ***-nik*** > ***-nica***, najaktywniejszy w ramach podkategorii nazw nosicieli cech i wykonawców czynności, a więc typ *cuzbnik* 'der Fremde' – ***cuzbnica*** 'die Fremde; cudzoziemka', *dobrowólnik* 'der Freiwillige' – ***dobrowólnica*** (V) 'die Freiwillige', ale ***dobrowólniča*** (Z) 'ochotniczka', *hanibnik* 'Schänder' – ***hanibnica*** 'Schänderin; hańbicielka', *hudźbnik* 'Musiker' – ***hudźbnica*** 'Musikerin; muzykantka', *chorobnik* 'sanitariusz, pielęgniarz' – ***chorobnica*** 'sanitariuszka, pielęgniarka' (Z), *kubjelnik* 'Unterhalter (f. Lebensunterhalt sorgend)' – ***kubjelnica*** 'Unterhalterin', *lěkarnik* 'Apotheker' – ***lěkarnica*** 'Apothekerin', *měšnik* 'Priester' – ***měšnica*** 'Priesterin', *nahrabnik* 'habgierige Person' – ***nahrabnica*** 'habgierige Person; skąpczyni, sknera', *njekrasnik* 'Taugenichts' – ***njekrasnica*** 'Taugenichts', *njeposłušnik* 'ungehorsame Person' – ***njeposłušnica*** 'ungehorsame Person', *njewólnik* 'der Unfreie, Leibeigene' – ***njewólnica*** 'die Unfreie, die Leibeigene', *pinčnik* 'Kellner' – ***pinčnica*** 'Kellnerin; kelnerka', *pomocnik* 'Helfer' – ***pomocnica*** 'Helferin; pomocnica', *sebičnik* 'selbstsüchtiger Mensch; Egoist' – ***sebičnica*** (Z) 'egoistka', *skóržbnik* 'Kläger, Ankläger' – ***skóržbnica*** 'Klägerin, Anklägerin; oskarżycielka', *służobnik* 'Diener' – ***służobnica*** 'Dienerin; służąca', *wičnik* 'Markthändler' – ***wičnica*** 'Markthändlerin; przekupka', *wjednik* 'Führer' – ***wjednica*** 'Führerin; kierowniczka', *złóstnik* 'Bösewicht, Übeltäter, Verbrecher' – ***złóstnica*** 'Bösewicht, Übeltäter, Verbrecher', *złobjenc* 'złośnik – ***złobnica*** 'złośnica' (por. *złobny* 1. 'gniewny, rozgniewany; 2. 'wściekły' Z) itd. Wysoka produktywność tego typu jest wyznaczona przez stosunkowo produktywne męskoosobowe formacje agentywno-atrybutywne na ***-nik***. (Frencel: *cuzobnik* 'ein Fremdling' – ***cuzobnica*** 'eine Fremdlingin', *dołžnik* 'ein Schuldner' – ***dołžnica*** 'eine Schuldnerin', (*h*)*rěšnik* 'ein Suender' – ***(h)rěšnica*** 'eine Suenderin', *kejžnik* 'ein Haeußler' – ***kejžnica*** 'eine Haeußlerin', *pomocnik* 'Helffer, Verhelffer' – ***pomocnica*** 'Gehuelffin', (forma mask. nie poświadczona w słowniku Frencla, ale jest na s. 132 czasownik ***přiłožu***, ***přiłožim*** 'appono; ich lege zu, bey') – ***přiłožnica*** 'Beyschläfferin' (jest to więc najpewniej formacja mutacyjna), *wumožnik/wymožnik* 'salvator, Erloeser' – ***wumožnica/wymožnica*** 'eine Erloeserin', *zahrodnik* 'ein Gaertner' – ***zahrodnica*** 'eine Gaertnerin', *zwadnik* 'ein Zaenker' – ***zwadnica*** 'eine Zaenkerin').

W pojedynczych wypadkach do derywacji form żeńskich jest wykorzystywany też złożony przyrostek ***-nica***, np. *paduch* 'Dieb, Spitzbube' – ***padušnica*** 'Diebin'; też – to już formacja mutacyjna – *njedźele* 'Wochen' – ***njedźelniča*** 'Wöchnerin; położnica'.

Dla pełniejszego obrazu aktywności formacji typu (***-nik*** >) ***-nica*** trzeba też wymienić pojedyncze formacje o relacji ***-ik*** > ***-ica***, a mianowicie wyrazy *pjedźik* a. *pjedźimuž* (J, T) 'karzeł' – ***pjedźica*** (Z) 'karlica', też u Frencla *mužik* 'ein Maennlein' – ***mužica*** 'eine Frau oder Maennin'.

---

[6] Irena Šěrakowa, *Arnošt Muka wo swójbnych mjenach w serbšćinje*, Lětopis A 22 (1975) 2, s. 198–201; cytat pochodzi ze s. 199.

Typ formacji feminatywnych o formancie paradygmatycznym na **-(*nic*)*a*** jest dobrze znany też językowi polskiemu, por. tu np. *grzesznik* – ***grzesznica***, *zakonnik* – ***zakonnica***, ale jego aktywność w języku polskim została od pewnego czasu dość wyraźnie ograniczona na skutek wyraźnego obciążenia przyrostka ***-nica*** innymi, pozafemiantywnymi funkcjami. Przyrostek ***-nica*** przejął funkcję lokatywną i instrumentalną, a wzamian funkcję feminatywną podjęły swego czasu i nadal pełnią formacje o charakterze pierwotnie jakby deminutywnym, np. *czytelnik* – ***czytelniczka***, *zwolennik* – ***zwolenniczka***.

W języku łużyckim szczególnych sytuacjach, na przykład gdy zachodzi potrzeba utworzenia formacji feminatywnej od podstawy mniej typowej, wykorzystuje się już usamodzielniony przyrostek ***-nica***, który wyderywował zupełnie wyjątkowo od podstawy na ***-l***: np. *přećel* ‘Freund; przyjaciel’ – formację *přećelka* (J, Z, V, T), ale i *přećelnica* (J, Z) ‘Freundin; przyjaciółka’, też *njepřećel* ‘Feind’ – *njepřećelnica* ‘Feindin’. (Frencel: mutacyjna ***położnica*** ‘puerpera, parturiens’; por. też brak u Frencla odpowiedniej formy męskiej dla takich feminatywów, jak ***podrožnica*** ‘eine Haußfrau, (pani domu, gospodyni)’; u J i Z jest tylko *podróžnik* ‘Wanderer; wędrowiec, turysta’ i *podružnik* ‘Mieter; lokator, najemca’ i ***podružnica*** ‘Mieterin; lokatorka’).

3. Kolejnym formantem feminatywnym, o dużej chyba produktywności, jest przyrostek ***-awa***, tworzący regularne formy żeńskie od podstaw męskich na ***-ak*** o charakterze głównie atrybutywnym, np. (Krj.) *bajak* – ***bajawa***, *bledźak* – ***bledźawa***, *brašćak* – ***brašćawa***, *brojak* – ***brojawa***, *čampać* (*so*) ‘kniebiegig schlendern, sich schleppen’ > *čampak* ‘Schlenderer’ – ***čampawa*** (tylko Krj.), *dundać* ‘bummeln, schlendern’ > *dundak* ‘Schlenderer; Landstreicher, Stromer, Strolch’ – ***dundawa*** (tylko Krj.), (J) *chłóšćić* ‘naschen’ > *chłóšćak* ‘Näscher’ – ***chłóšćawa*** ‘Näscherin’, *łazyć* ‘kriechen, klettern’ > *łažak* ‘Kriecher; Bummler’ – ***łažawa*** ‘Bummlerin’, *łhać* ‘lügen’ > *łhajak* ‘Lügner’ – ***łhajawa*** ‘Lügnerin’, *lubić* ‘geloben, versprechen’ > *lubjak* ‘wer zu viel verspricht’ – ***lubjawa*** ‘wer zu viel verspricht’, *močić* ‘harnen, pissen, urinieren’ > *močak* ‘Bettnässer’ – ***močawa*** ‘Bettnässerin’, *modlić* ‘jdn anbeten’ > *modlak* ‘schlechter Beter’ – ***modlawa*** ‘Betschwester’, *nušlić* ‘naschen’ > *nušlak* ‘Näscher’ – ***nušlawa*** ‘Näscher’, (nužlować) *nužlak* – ***nužlawa*** ‘undeutlich sprechender Mensch’, *pimplić* ‘zimperlich tun’ > *pimplak* ‘zimperl. Mensch’ – ***pimplawa*** ‘zimperl. Mensch’, *plapotać* ‘plappern, plauschen’ > *plapotak* ‘Schwätzer’ – ***plapotawa*** ‘Schwätzerin’, *prašeć/prašeć so* ‘pytać, dopytywać; jdn. nach etwas fragen, nachfragen’ > (tylko Krj.) *prašak* – ***prašawa***, *škewrić* ‘belfern; blöken; szczekać, ujadać; beczeć (o małych dzieciach) > (tylko Krj.) *škewrjak* – ***škewrjawa***, *šuskać* ‘hastig (hin u. her) fahren, schusseln; ruszać się, robić szybkie ruchy’ > (tylko Krj.) *šuskak* – ***šuskawa***, *wěšćić* ‘wróżyć, przepowiadać, prorokować; zwiastować, zapowiadać’ > *wěšćak* ‘wróżbita, wróżbiarz’ – ***wěšćawa*** ‘wróżbiarka, wróżka’, *zadźěrać so* ‘kłócić się’, *zadźěrawy/zadźěraty* ‘kłótliwy, czupurny’ > (J) *zadźěrak* ‘der Streitsüchtige; Streitbold, Störenfried’ – ***zadźěrawa*** ‘die Streitsüchtige’.

Owe formacje feminatywne na ***-awa*** to są z reguły formacje pośrednio czy – już rzadziej – bezpośrednio odczasownikowe, a z charakteru czasowników podstawowych można wnosić, że są to przede wszystkim formacje – poprzez podstawowe czasowniki – o sporym nacechowaniu ekspresywnym.

4.1. Mało produktywnym i słabo w systemie łużyckich feminatywów osadzonym formantem feminatywnym języka górnołużyckiego jest formant również o charakterze paradygmatycznym, ale z alternacją ***-nik*** – ***-ničа***. Zresztą między feminatywami derywowanymi od podstaw męskich na ***-nik*** dają się zauważyć różnego rodzaju wahania, por. tu np. *bjesadnik* ‘Unterhalter, Gesellschafter’ – ***bjesadniča*** ‘Unterhalterin, Gesell-

schafterin; gawędziarka', *bjezdomnik* 'bezdomny' – ***bjezdomniča*** 'bezdomna' (Z), ***dobrowólniča*** (Z) 'ochotniczka', ale ***dobrowólnica*** (V) 'die Freiwillige', *hladać* 'patrzeć' – ***hladaniča*** (Z) 'dozorczyni', *kubjelnik* 'żywiciel; pielęgniarz; wychowawca; przybrany ojciec' – ***kubjelnica*** (Z) 'żywicielka; pielęgniarka; wychowawczyni; przybrana matka' / ***kubjelniča*** zam. ***kubjelnica*** (Z), *pokładnik* 'Kassierer, Schatzmeister' – ***pokładniča*** 'Kassiererin; Schatzmeisterin; kasjerka, skarbniczka', *sudnik* 'Richter' – ***sudniča*** (J) 'Richterin; sędzia (kobieta)' / ***sudnica*** (J) 'Gerichtslokal, Gerichtsstube', ***sudnica*** (V) 'Richterin'; też (bez męskich odpowiedników), np. *płokać* 'waschen; prać' – ***płokarniča*** 'Waschfrau; praczka', też ***njedźelniča*** itd. Trzeba więc stwierdzić, że derywaty feminatywne na ***-niča*** od podstaw męskich na ***-nik*** są nieliczne, bo jest to w zasadzie pole derywacyjne formacji feminatywnych na ***-nica***.

Być może, że wyżej wskazane wahania między wariantami typu ***-nica/-niča*** biorą się stąd, że formant ***-nica*** jest obciążony też innymi funkcjami, por. tu np. ***sudnica*** 'Gerichtslokal, Gerichtsstube', por. też wyżej wahania między formacjami żeńskimi *kubłanc* – ***kubłanka*** (fem. tylko u Krj.) i ***kubłanča*** (J, Z, V) 'Zögling weibl.'), też *chowanc* 'Zögling' – (fem. tylko u Krj.), ale u J ***chowanka*** to formacja o charakterze lokatywnym: 'Versteck, Schlupfwinkel; Zuflucht'.

Do formantów wyjątkowych należy też przyrostek, już usamodzielniony ***-niča***, por. tu *kubłar* 'Erzieher' – ***kubłarniča*** 'Erzieherin; wychowawczyni', *kuzłar* Zauberer' – ***kuzłarka*** (J) 'Zauberin, Hexenmeisterin' / ***kuzłarniča*** (J) 'Zauberin, Hexe; czarownica, wiedźma', (Z) ***kuzłarka*** 'czarodziejka, czarownica, czarnoksiężniczka' / ***kuzłarniča***, (V) ***kuzłarka*** Zauberin, Hexe' / ***kuzłarnča*** 'Hexe', (T) ***kuzłarka*** / ***kuzłarnča***.

Zupełnie wyjątkowo pojawia się całkowicie izolowana (?) relacja ***-(n)k*** > ***-(n)ča***, a mianowicie *podnajenk* 'Untermieter' ***podnajenča*** (Z) 'sublokatorka', poza tym już wyabstrahowany przyrostek ***-ča***, łączący się z wyrazem podstawowym na ***-n***, np. *cygan* 'Zigeuner' – ***cyganča*** (J, Z) / (V, T tylko) ***cyganka*** 'Zigeunerin', od podstaw czasownikowych: *pěstonić* '(ab)warten (Kinder); pflegen; piastować, pielęgnować; pilnować (dzieci)' – *pěston* 'Beschützer, Pfleger' – ***pěstonča*** 'Kindermädchen, Kinderwärterin; piastunka, opiekunka', ewent. też od podstawy imiesłowowej, np. *wupikany* (J, V) 'aufgeputzt, geschniegelt u. gebügelt' ***wupikanča*** (Z) 'strojnisia'.

Charakterystyczne jednak, że dystrybucja owego zalternowanego (***-c*** >) ***-ča*** ogranicza się przede wszystkim do tematów kończących się na ***-nc*** czy podobnych (***-łc***, ***-mc***, ***-wc***), por. tu np. ***cyganča***, ***pěstonča***, ***sportowča***, a przede wszystkim od podstaw na ***-anc***, np. ***kubłanča***, ***pósłanča***, ***ćěkanča***, ***zaspanča*** itd.

4.2. Zdaje się, że o takiej skłonności dystrybucyjnej przyrostka ***-ča*** (po spółgłoskach płynnych) zadecydowały historycznie pierwsze (?) formacje tego typu, np. *starc* 'Greis; starzec' – ***starča*** 'Greisin; staruszka'. (Jednak u Frencla jest tylko *stark* 'der Grossvater' – ***starka*** 'die Grossmutter'). Poza tym por. *tkalc* 'Weber' – ***tkalča*** 'Weberin; tkaczka', *warc* (J) 'Koch' – ***warča*** (Z) 'kucharka' – brak obu tych wyrazów u Völkela, *žnjenc* 'Schnitter, Erntearbeiter' – ***žnjenča*** 'Schnitterin; żniwiarka (kobieta)'. Rzecz jednak zaskakująca, że owe formacje na ***-ča*** nie są notowane u Frencla.

Swoiście samodzielnym formantem feminatywnym o funkcji wyraźnie mutacyjnej jest już przyrostek ***-lča*** (wyabstrahowany z historycznej formacji ***tkalča***), który wyderywował dwie formy żeńskie bezpośrednio od czasowników. Podstawy męskie nie pojawiły się z powodów pozajęzykowych, więc możemy tu mówić o funkcji mutacyjnej tego przyrostka, por. tu *dŕěć* 'zerren, reissen, schinden' – ***drělča*** (J, V) 'Schleißerin; kobieta, która drze pierze', *přasć* 'spinnen' – ***přelča*** 'Spinnerin, prządka'. (Ale u Frencla jest ***přalča*** 'eine Spinnerin' – brak tu również odpowiedniej formy męskiej).

Chyba zupełnie jednostkową formacją jest formacja na **-nča** i to równoległą do regularnej formacji **-ničа** jest już wyżej wspomniana formacja *kuzłar* Zauberer' – ***kuzłarnča*** (J) 'Hexe' / ***kuzłarniča*** 'Zauberin, Hexe; czarownica, wiedźma' (obok V: ***kuzłarka*** Zauberin, Hexe'). (Frencel: *kozlar* 'ein Zaeuberer, Bokheiliger' – ***kozlar(n)ča*** 'eine Zäuberin, Bokreiterin', ***njedźelnča*** 'eine Wöchnerin').

Spróbujmy się zastanowić nad problemem genezy tego specyficznego górnołużyckiego formantu feminatywnego. Z najstarszego przykładu ***přalča*** 'eine Spinnerin' (zob. tu Frencel) można by wnioskować, że pierwotnie były to proste, bezalternacyjne relacje typu paradygmatycznego, a więc prawdopodobnie (nie tylko) (**přalc*?) – ****přalca*** 'eine Spinnerin', ale prawdopodobnie i *tkalc* – ****tkalca***, jak np. *kmótr* – ***kmótra***. Jednak z jakichś względów ten prosty stosunek morfologiczny uznano za niewystarczający, widocznie obie te formy były między sobą za mało zróżnicowane; może dlatego, że pierwotne formacje feminatywne typu **tkalca* były homonimiczne z formą dopełniacza l. poj. formy *tkalc* i mogły stwarzać zakłócenie komunikacyjne? Tak czy owak trzeba było doprowadzić do zwiększenia różnicy morfologicznej między formami typu *tkalc – tkalca*. W tym celu sięgnięto do alternacji *-c-/-č-*, znanej też z rodziny słowotwórczej rzeczownika *tkalc*, a więc do opozycji rzeczownikowo-przymiotnikowej typu *tkalc – tkalči* i uzupełniono o tę alternację też formę feminatywną *tkalča.*[7] W ten sposób powstała pewna liczba feminatywów, w których formantem była – poza paradygmatem – też alternacja *-c-/-č-*; formacje te wyliczyłem wyżej. Z czasem pole derywacyjne owego formantu alternacyjnego *-c-/-č-* odpowiednio się poszerzyło.

5. Nazwy żon tworzy się przede wszystkim przyrostkiem ***-owa***. Przyrostek ten tworzy regularne nazwy żon i to zarówno od apelatywnych rzeczowników męskich z reguły zakończonych spółgłoską, por. tu np. (Krj., s. 43) *doktor* – ***doktorowa***, *farar* – ***fararjowa***, *krawc* – ***krawcowa***, *kubler* – ***kublerjowa***, *rěčnik* – ***rěčnikowa***, *rězbar* – ***rězbarjowa***, *spisowaćel* – ***spisowaćelowa***, *šewc* – ***šewcowa***, *wučer* – ***wučerjowa***, jak i od różnego rodzaju nazwisk, również w wersji męskiej zakończonych spółgłoską, por. tu np. (Krj.) *Hajnik* – ***Hajnikowa***, *Hórnik* – ***Hórnikowa***, *Krawc* – ***Krawcowa***, *Młynk* – ***Młynkowa***, *Smoler* – ***Smolerjowa***, *Zahrodnik* – ***Zahrodnikowa***, *Zejler* – ***Zejlerjowa***.
(Frencel: *hudak* 'Weissager, Raezel=Aufloeser' – ***hudakowa*** 'eine Weissagerin' (*hudak* – brak w J i Z), *krawc* 'sartor; ein Schneider' – ***krawcowa*** 'eine Schneiderin', *sukenk* 'pannarius; ein Tuchmacher' – ***sukenkowa*** 'pannaria; eine Tuchmacherin', *šewc* 'sarcinator; ein Schuster, Schumacher' – ***šewcowa*** 'eine Schusterin'; ***předźelnca* = *předźelnkowa*** 'netrix; eine Spinnerin' (brak u Frencla odpowiedniej formy męskiej).

6. Z kolei od nazwisk męskich o mianownikowym zakończeniu na samogłoskę nazwy żon tworzy się przyrostkiem, występującym w dwóch wariantach: ***-ina/-yna***, por. tu np. (za Krj.) *Błaža* – ***Błažina***, *Hoša* – ***Hošina***, *Kubaša* – ***Kubašina***, *Mjechela* – ***Mjechelina***, *Rjeda* – ***Rjedźina***, *Słoma* – ***Słomina***, *Šołta* – ***Šołćina***, *Wjela* – **Wjelina**, *Zynda* – ***Zyndźina***; *Muka* – ***Mucyna***, *Šleca* – ***Šlecyna***; *Bartko* – ***Bartcyna***, *Nedo* – ***Nedźina***.
7. Przyrostek ***-ica*** jest też regularnym przyrostkiem tworzącym nazwy samicze, jak np. *had* 'Schlange' – ***hadźica*** 'weibl. Schlange; Feldschlange; samica węża', *hołb* 'Taube' – ***hołbica*** 'weibl. Taube', Krj. *jeleń* 'Hirsch' – ***jelenica*** (Krj.) / ***jelenca*** (J) 'Hirschkuh', *kołp* 'Schwan' – ***kołpica*** (Z) 'łabędzica', *mjedwjedź* (J) 'Bär' – ***mjedwjedźica*** 'Bärin', *paw* 'Pfau' – ***pawica*** (Z) 'pawica', *ptak* 'Vogel' – ***ptačica*** (V) 'Vogelweibchen; samicz-

[7] Czy pewnej roli nie odegrała tu też chęć lub potrzeba jakiegoś odcięcia się od dolnołużyckiego „mazurzenia"?

ka ptaka', *rak* – (tylko Krj.) ***račica*** (Z) ***račica*** 'samica raka', *wjelk* 'Wolf' – ***wjelčica*** 'Wölfin; wilczyca', *worjoł* 'Adler; orzeł' – ***wórlica*** 'Adlerweibchen; orlica' *wosoł* 'Esel' – ***wóslica*** 'Eselin; oślica', *zajac* – ***zaječica*** (tylko Krj.).

Przyrostek ten tworzy też nazwy żeńskie o charakterze nacechowanym, por. tu np. (za Krj.) *čert* 'Teufel; czort, diabeł'– ***čerćica*** 'Weibsteufel; diablica'; *djaboł* 'Teufel; diabeł' – ***djablica*** 'Teufelsweib; diablica'; *djas* 'Dämon, Teufel; demon, diabeł' – ***djasyca*** (brak u J, Z, V, T); *drač* 'Schinder, Abdecker; rakarz, oprawca, kat' – ***dračica*** (brak u J, Z, V, T), może tu też *holca* 'Mädchen' – ***holčica*** 'größeres Mädchen; (starsza, większa) dziewczyna, dziewoja, dziewucha'. Wyjątkowo trafiła się tu też żeńska formacja mutacyjna odprzymiotnikowa, np. *dźiwi* (J, V, Z) 'wild; dziki' – ***dźiwica*** (Z) 'dzika kobieta; bogini lasów, bogini polowania'.

8. Na koniec wspomnę jeszcze o formancie paradygmatycznym prostym i bezalternacyjnym ***-a***, którego produktywność w górnołużyczyźnie jest minimalna, por. tu na przykład wspomnianą już wyżej relację *kmót*(*r*) 'Gevatter, Pate' – ***kmótra*** 'Patin', gdzie nastąpiła zmiana fleksji męskiej rzeczownika *kmótr* na fleksję żeńską rzeczownika **kmótra**.

Tego samego typu zabieg derywacyjny wystąpił w parze (V) *hólc* 'Junge, Knabe' – ***holca*** 'Mädchen', a w pewnym sensie może też w parze zdrobnień *hólčk* dem. 'Junge, Knabe' – ***holčka*** dem. 'Mädchen'.
(U Frencla: *holc* 'ein Knabe, Junge, Junggesell' – ***holca*** 'ein Maegdlein', Magd, Jungfer', por. też Frencel: ***horjenca*** 'die Ober=Magd, grosse Magd' (u Frencla brak formy męskiej, ale por. (J, V, T) *horjenk* 'Ober (in der Spielkarte; im Kartenspiel, ros. valet', (Z) *horjenk* karc. 'walet').

Ów formant paradygmatyczny w postaci najprostszej jest wśród wyrazów pospolitych zjawiskiem rzadkim i w zasadzie ograniczającym się do nazw osobowych. Tylko wyjątkowo pojawia się on przy wyrażaniu relacji „żeńskości" u nazw zwierząt, por. tu np. (J, V, Z) *drózn* 'Drossel; drozd' – ***drózna*** 'Drosselweibchen; samiczka drozda'.

Wydaje się jednak, że omawiany tu formant paradygmatyczny jest produktywny, chyba podobnie jak i w języku polskim, w tworzeniu imion żeńskich, por. tu np. (Krj.) *Bohumił* – ***Bohumiła***, *Józef* – ***Józefa.***

Poza tym w nazwiskach przymiotnikowych mamy do czynienia z typową derywacją paradygmatyczną przymiotnikową, np. (za Krj.) *Nowotny* – ***Nowotna***, *Nowy* – ***Nowa***, *Suchi* – ***Sucha***.

9. Wymienię jeszcze pojedyncze, zupełnie jednostkowe formacje feminatywne, jak np.

A. ***-owna***: *kral* 'König; król' – ***kralowna*** 'Königin; królowa (panująca)';
B. ***-na***: *knjez* 'Herr, Gutsherr; Geistlicher' – ***knježna*** (Krj.) 'Jungfrau, Fräulein';
C. ***-(n)ička***: *knjez* 'Herr...' – ***knježnička*** 'Fräulein';
D. *Polak* – ***Pólka***;
E. też (za Krj.) – już o całkowicie zatartej strukturze słowotwórczej – *hospodar* – ***hospoza*** (< *gospodja*);
F. Poza tym są pary „męsko-żeńskie" o relacji odwróconej, gdzie członem nacechowanym jest człon męski, por. np. *wudowa* – ***wudowc***, *sorna* – ***sornik***.

Uwagi końcowe

Powyżej przedstawiona morfologia i typologia nazw żeńskich w języku górnołużyckim została zbudowana na materiale zaczerpniętym ze słowników o różnej wartości i wiarygodności, też przejętym ze stosunkowo skąpych danych bibliograficznych. Czy jest to lista pełna? Nie ma na tej liście nazw córek typu pol. *wojewodzianka* czy *Malcówna*, ale wyrażaniu tego stosunku służą już inne środki morfologiczne. Jest co prawda wśród wyżej wymienionych głuż. ***knježnička*** ‘Fräulein’, ale to jedyny przykład, zresztą nietypowy, który się znalazł w moim materiale.

Myślę jednak, że niezależnie od stopnia wiarygodności różnych szczegółów materiałowych, ogólny schemat typologiczny może mieć spory stopień prawdopodobieństwa. Ale ten stopień prawdopodobieństwa będzie można ustalić dopiero po uzyskaniu dostępu do nowych, bardziej wiarygodnych materiałów słownikowych.